

УДК 347.121.2(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.38>

НЕЮРИСДИКЦІЙНА ФОРМА ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ

Левицький М.О.,

доктор філософії в галузі права,

старший викладач кафедри адміністративної діяльності

Національної академії Державної прикордонної служби України

ORCID: 0000-0002-3667-7625

Левицький М.О. Неюрисдикційна форма захисту особистих немайнових прав військовослужбовців: поняття та особливості здійснення.

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася з окупації Автономної Республіки Крим та збройного конфлікту на сході, а з 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабну війну, істотно трансформувала систему національної безпеки та визначила нові підходи до гарантування прав і свобод людини. Військовослужбовці у цьому контексті опинилися в особливому становищі: виконуючи державну службу підвищеного ризику, вони щоденно стикаються з небезпекою для життя і здоров'я, втратою працездатності, психологічними та соціальними викликами. Це зумовлює необхідність не лише формального закріплення їхніх прав у законодавстві, а й створення реальних механізмів їх захисту.

У статті досліджено поняття, зміст та особливості застосування неюрисдикційної форми захисту особистих немайнових прав військовослужбовців як альтернативи традиційним судовим процедурам. Досліджено, що судовий механізм у сучасних умовах не завжди може забезпечити швидке й ефективне реагування на порушення, тоді як позасудові інструменти дозволяють оперативно відновити баланс між особистими правами та інтересами служби. Досліджено ключові форми такого захисту: переговори, які ґрунтуються на принципі добровільності та рівності сторін; експертне встановлення фактичних обставин спору, що дає змогу отримати об'єктивну оцінку ситуації; самозахист, який охоплює як активні дії, так і правомірну бездіяльність (зокрема відмову від виконання явно злочинного наказу).

Встановлено, що зазначені інструменти відповідають конституційному праву кожного громадянина захищати свої права будь-якими незабороненими законом засобами. Їх використання у військовій сфері має додаткове значення, оскільки дозволяє зберігати конфіденційність, уникати затяжних процесуальних процедур і підтримувати належний рівень дисципліни в колективі. Крім того, позасудові способи захисту часто охоплюють ситуації, які виходять за межі юридичного регулювання і вимагають урахування моральних, етичних та психологічних аспектів.

Досліджено, що розвиток і правове закріплення неюрисдикційних форм захисту є необхідною передумовою посилення правової захищеності військовослужбовців. Це сприятиме зміцненню демократичних засад функціонування сектору безпеки і оборони, підвищенню довіри військових до державних інституцій і формуванню сучасної системи гарантування прав у надзвичайних умовах воєнного стану.

Ключові слова: захист, особисті немайнові права, неюрисдикційна форма, права людини, військовослужбовець.

Levytskyi M.O. Non-jurisdictional form of protection of personal non-property rights of military personnel: concepts and features of implementation.

The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began with the occupation of the Autonomous Republic of Crimea and the armed conflict in the east, escalated into a full-scale war on February 24, 2022, significantly transformed the national security system and defined new approaches to guaranteeing human rights and freedoms. In this context, military personnel find themselves in a special position: performing state service of increased risk, they face daily threats to their life and health, loss of work capacity, as well as psychological and social challenges. This necessitates not only the formal enshrinement of their rights in legislation but also the creation of real mechanisms for their protection.

The article explores the concept, content, and features of the non-jurisdictional form of protecting the personal non-property rights of military personnel as an alternative to traditional court procedures.

It is examined that the judicial mechanism in modern conditions does not always ensure a quick and effective response to violations, while extrajudicial tools allow for the prompt restoration of balance between personal rights and service interests. The key forms of such protection are studied: negotiations based on the principle of voluntariness and equality of the parties; expert determination of the actual circumstances of the dispute, which allows for an objective assessment of the situation; self-defense, which includes both active actions and lawful inaction (in particular, the refusal to execute an obviously illegal order).

It has been established that the mentioned tools correspond to the constitutional right of every citizen to defend their rights by any means not prohibited by law. Their use in the military sphere has additional significance, as it allows for maintaining confidentiality, avoiding prolonged procedural processes, and ensuring a proper level of discipline within the team. Furthermore, extrajudicial means of protection often encompass situations that go beyond legal regulation and require consideration of moral, ethical, and psychological aspects.

It has been studied that the development and legal consolidation of non-jurisdictional forms of protection is a necessary prerequisite for enhancing the legal protection of military personnel. This will contribute to strengthening the democratic foundations of the functioning of the security and defense sector, increasing the trust of the military in state institutions, and forming a modern system for guaranteeing rights in emergency conditions during martial law.

Key words: protection, personal non-property rights, non-jurisdictional form, human rights, military personnel.

Постановка проблеми. Окупація Криму та збройний конфлікт на сході держави, що переріс у повномасштабну агресію російської федерації з 24 лютого 2022 року, супроводжуються застосуванням військової сили, терактами та іншими актами насильства. Це спричиняє численні жертви серед цивільних та військових, завдання шкоди їхньому здоров'ю й створює постійну загрозу суверенітету, незалежності та територіальній цілісності України. У такій ситуації Стратегія національної безпеки визначає пріоритетами захист державного суверенітету й незалежності, відновлення кордонів у межах міжнародного права та гарантування прав, свобод і законних інтересів громадян ст. 5 [1]. Реалізація цих завдань покладається передусім на військовослужбовців, адже військова служба є державною службою особливого характеру.

Результативність та якість діяльності військових безпосередньо пов'язані з формами й способами захисту, що залежать від політичних, правових і соціально-економічних умов. Служба у війську має підвищений рівень ризику, адже існує ймовірність отримання поранень, контузій, інших ушкоджень здоров'я чи навіть загибелі. Саме тому обов'язком держави є забезпечення максимально безпечних умов проходження служби та створення механізмів відновлення порушених цивільних прав у разі їх обмеження.

Специфіка захисту особистих немайнових прав військовослужбовців полягає у тому, що не всі передбачені законодавством засоби застосовні до цієї категорії осіб. Окремі правові форми та процедури мають особливості щодо порядку використання, що потребує належного врахування під час забезпечення правового захисту військових.

За таких умов набувають актуальності питання форм та способів особистих немайнових прав військовослужбовців, що зумовило вибір теми цього дослідження.

Метою дослідження є визначення поняття та особливості здійснення неюрисдикційної форми захисту особистих немайнових прав військовослужбовців.

Стан опрацювання цієї проблематики особистих немайнових прав щодо форм і способів були предметом дослідження у працях Н.Л. Бондаренко-Зелінської, О.А. Антонюк, О.І. Чепис, А.І. Дрішлюк, Л.В. Красицька, С.І. Дячук, Р.О. Стефанчука, та інших.

Водночас недостатньо дослідженими є питання форм та способів захисту прав, зокрема особистих немайнових прав, військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права особи на справедливий судовий розгляд гарантує кожній людині право на справедливий судовий розгляд щодо визначення її цивільних прав та обов'язків. З цього формулювання випливає, що дія статті обмежена тільки тією сферою, якої стосуються цивільні права і обов'язки. Суд визначив сутність поняття «цивільні права і обов'язки» як автономної категорії, яку не можна тлумачити лише виключно відповідно до національних законодавств держави-відповідача. У прецедентному праві, яке розробив Суд, можна виявити деякі загальні позиції.

По-перше, щодо визначення того, чи належить справа до сфери цивільного права, має значення тільки характер розглянутого права. Суд постановив, що в подібних ситуаціях не має вирішального значення, чи діяв розглянутий офіційний орган як носій цивільних прав або публічної влади.

Ключовим моментом у визначенні того, чи слід застосовувати, чи ні ст. 6, є те, чи має результат судового розгляду визначальне значення для приватних прав і обов'язків.

По-друге, варто брати до уваги будь-яке уніфіковане європейське поняття, що стосується природи права.

По-третє, Суд вказав, що незважаючи на автономний характер поняття «цивільні права і обов'язки» законодавство держави-відповідача має певне значення.

Згідно із ч. 1 п. 2 ст. 116 Конституції України на Кабінет Міністрів України покладено обов'язок вживати заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина [2]. Правовими гарантіями цього обов'язку є закріплення у Законі України «Про Кабінет Міністрів України» основних повноважень Кабінету Міністрів України: «вживає заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони власності та громадського порядку, забезпечення пожежної безпеки, боротьби із злочинністю, запобігання і протидії корупції; здійснює заходи щодо забезпечення виконання судових рішень органами виконавчої влади та їх керівниками» (п. 3 ч. 1 ст. 20) [3]. Окрім цього, у сфері національної безпеки та обороноздатності на Кабінет Міністрів України покладено обов'язок забезпечувати соціальні та правові гарантії військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їхніх сімей (п. 5 ч. 1 ст. 20 цього Закону) [3].

Вплив на правопорушника підпадає під поняття «самозахист цивільних прав». Водночас окремі способи захисту залежно від умов застосування можуть мати як юрисдикційну, так і юрисдикційну форми.

Для захисту у певній формі (юрисдикційній або неюрисдикційній) суб'єкт застосовує певний засіб захисту – «інструмент». Більшість цивільних справ, що їх розглядають суди, – це справи щодо спорів, що виникають з різних правовідносин, які закон зараховує до позовного провадження. Традиційно позов розглядають як засіб судового захисту цивільного права. Наприклад, для здійснення права на відшкодування моральної шкоди, права на захист честі, гідності, ділової репутації у судовому порядку слід звернутися з позовною заявою. Саме позовна заява є таким «інструментом» – засобом для захисту в певній формі.

Зведення захисту суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів до двох форм дозволяє сформувати чітку систему органів, уповноважених на захист прав, більш повно визначити їхнє місце і роль у системі захисту права, а також порівняти переваги та недоліки, що стосуються можливості уповноваженої особи використовувати юрисдикційну чи неюрисдикційну форми захисту, про що й піде мова далі. З урахуванням специфіки особистих немайнових прав військовослужбовців, необхідно визначити можливі форми їх цивільно-правового захисту.

Особливою формою захисту особистого немайнового права є **альтернативне вирішення спорів** – АВС, «яке забезпечує оперативне, об'єктивне та компетентне вирішення правових конфліктів» [4, с. 165–169]. На думку Н. Л. Бондаренко-Зелінської, «АВС – це сукупність прийомів і методів позасудового врегулювання спорів, у результаті застосування яких сторони, що сперечаються, укладають взаємоприйнятну угоду» [4, с. 165–169]. Основне значення АВС полягає в тому, що за його допомогою можна фільтрувати ті правові (в тому числі цивільно-правових) спори, які дійсно потребують повного судового розгляду від тих, які можна вирішити без участі суду [4, с. 165–169].

Вчена виокремила такі переваги способів АВС порівняно із судовим захистом: «їх застосування дозволяє мінімізувати час між моментом виникнення конфлікту та часом застосування примирної процедури, що дає змогу вирішити спір максимально оперативно; участь у процедурі безпосередніх учасників спірних правовідносин, які володіють максимумом інформації про причини конфлікту, та обставини конфлікту; необмежена можливість залучення до участі представників сторін конфлікту; процедура вирішення спорів максимально спрощена та добровільна, не потребує затрат фінансових, організаційних чи інших ресурсів порівняно із судовою; конфіденційність способів АВС є їх додатковою перевагою порівняно із судовим захистом; застосування способів АВС дозволяє не просто врегулювати конфлікт, а й вирішити його та примирити ворожі сторони. Більше того, на відміну від судової форми захисту, коли сторони конфлікту зосереджують свою увагу на пошуку доказів своєї правоти і неправоти контрагента, АВС передбачає спільну діяльність усіх сторін конфлікту щодо пошуку взаємоприйнятного рішення, що, з однієї сторони, налаштовує сторони на самостійне прийняття рішень та підвищує їхню самооцінку, а з іншої – вони набувають досвіду налагодження діалогу та партнерських відносин після конфлікту» [5, с. 158–162].

Застосування АВС для захисту цивільних прав військовослужбовців має особливе значення, оскільки така форма захисту дозволяє забезпечити конфіденційність (нерозголошення інформації про факт спору, його суть та відомостей [6, с. 20], Директива 2008/52/ЄС щодо окремих аспектів посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21.05.2008 р.). Крім того, застосування АВС надає можливість вирішити спори, які за своєю природою виходять за межі права і не

охоплюються правовим регулюванням або мають міжгалузевий правовий характер. Це робить АВС універсальним інструментом захисту інтересів особи [6, с. 20] у разі тривалих правовідносин між учасниками спору (військовослужбовець продовжує виконувати свій військовий обов'язок).

У світовій практиці застосовують різні способи АВС: переговори, посередництво (зокрема медіація), арбітраж, нейтральне (в т.ч. експертне) з'ясування обставин, медарб, міні-суд, спрощений суд присяжних, приватне судочинство або «суддя напрокат» та інші [6, с. 58]. Однак в Україні застосовують лише окремі способи АВС.

З усіх способів АВС до неюрисдикційної форми для захисту особистих немайнових прав військовослужбовців, на нашу думку, найбільше значення мають переговори та експертне встановлення обставин справи.

Переговори на сьогодні є найпершим та доступним способом вирішення спору, що передбачають діалог між сторонами спору та обговорення варіантів можливих шляхів його вирішення. Цей спосіб «дає можливість на добровільній і рівноправній основі усунути протиріччя для максимального задоволення власних інтересів кожної зі сторін, прийняти рішення на взаємовигідній основі; безпосереднє врегулювання сторонами суперечок, яке не передбачає участі третьої особи в досягненні взаємовигідної угоди» [7, с. 16].

Переговори проводять за ініціативою сторін спору, тому немає правового регулювання механізму їх проведення. Наприклад, на етапі переговорів військовослужбовці можуть прийняти рішення про застосування різних способів захисту цивільних прав (вибачення, спростування неправдивої інформації, відшкодування моральної шкоди тощо).

Для захисту своїх особистих немайнових прав потерпіла особа-військовослужбовець може звернутися також до експерта (зокрема для проведення науково-дослідної експертизи), який дасть відповідь на необхідні питання. Таку експертну оцінку передбачено виключно за ініціативою особи-сторони спору, тому вона є не обов'язкова.

Незважаючи на те, що здійснення суб'єктивних прав переважно спирається на систему заходів державного примусу, яку застосовують компетентні органи, суб'єкти цивільного права в багатьох випадках обирають самозахист як «резервний» механізм захисту належних їм цивільних прав. Затребуваність самозахисту зумовлена, з одного боку, недостатньо ефективним функціонуванням механізму судового захисту цивільних прав, з іншого – високою оперативністю, простотою і доступністю способів захисту, використаних без участі юрисдикційних органів. Самозахист цивільних прав є невід'ємною частиною цивільно-правової охоронної системи: її не можна змінити іншими формами захисту.

Розвиток правового регулювання самозахисту має особливо велике значення для цивільних правовідносин за участю військовослужбовців. Свої законні права військовослужбовець повинен захищати від різноманітних порушень, своєчасно інформувати командирів (начальників) про свої наміри і самостійно використовувати всі правові способи самозахисту.

У юридичній літературі тривають дискусії щодо трактування самозахисту як форми [8, с. 216; 9, с. 426; 10, с. 119].

Подібну позицію висловлює й А.І. Дрішлюк: «Самозахист цивільних прав – це форма їх захисту у випадках, коли потерпілий має можливість правового впливу на порушника, не вдаючись до допомоги судових або інших органів. У межах цієї форми захисту особа, право якої порушено або оспорується, може застосувати різноманітні засоби самозахисту, які повинні бути розмірні порушенню і не виходити за межі дій, необхідних для запобігання йому» [9, с. 426].

Л.В. Красицька також розглядає самозахист як організаційно-правову форму захисту сімейних прав та інтересів за допомогою якої забезпечується оперативний захист порушених прав. Саме дії у порядку самозахисту сприятимуть негайному припиненню правопорушення або зменшенню (усуненню) шкоди, що завдається охоронюваним правам та інтересам особи [11, с. 412].

Самозахист цивільних прав позначає неюрисдикційний вплив на порушника, тому є формою захисту цивільного права, яка можлива тоді, коли суб'єкт самостійно використовує передбачені в законі способи захисту або вдається до фактичних правомірних дій щодо попередження або запобігання правопорушенню.

Правовим підґрунтям самозахисту можна вважати положення ч. 5 ст. 55 Конституції України, згідно з яким «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [2]. У ч. 2 ст. 19 ЦК України самозахистом позначено «застосування особою засобів протидії, які не заборонено законом та не суперечать моральним засадам суспільства» [12].

Особливість застосування самозахисту у ЦК України розкрито у такий спосіб:

1) підставою для застосування є порушення цивільного права або можливість (загроза) його порушення;

2) його застосовує особа для захисту свого цивільного права та права іншої особи;
3) метою застосування є реальний захист цивільних прав, а не фактичне завдання майнової шкоди іншій особі;

4) співрозмірність дій відносно скоєного порушення визначається адекватністю перешкоди, яка виникає щодо суб'єктивного права. Адекватність подолання перешкод за необхідності може стати предметом судового розгляду, де важливу роль відіграє інститут судового розсуду;

5) способи самозахисту може обирати сама особа чи визначено у договорах або актах цивільного законодавства;

4) способи самозахисту мають відповідати таким чинникам: а) змісту порушеного права; б) характеру дій, якими його порушено; в) наслідкам, що спричинені цим порушенням; г) не заборонено законом; д) не суперечать моральним засадам суспільства;

5) має тимчасовий характер, відповідно до якого особа може вдатися до дій лише для припинення порушення своїх цивільних прав, тому подальша фактична дія буде протиправною (ст. 19 ЦК України) [12]. Якщо суб'єкт застосовує самозахист з дотриманням цих умов, то така форма захисту має правомірний характер. Саме тому правильним є твердження О.І. Антонюк, «якщо ж закон не передбачає строк, протягом якого особа має право на самозахист, то таке право є протягом усього часу порушення або реальної загрози порушення. Особа, яку було позбавлено свободи, має право в будь-який момент захистити свої інтереси (зламати двері, звільнитися)» [13, с. 155].

Правом на самозахист лише володільця цивільного права, а через це не мають правомірного характеру дії особи щодо захисту цивільних прав інших осіб (наприклад, перехожий вчиняє фактичні дії до порушника для захисту життя іншої особи). Як слушно зазначає О.І. Чепис, «особа має право брати участь у самозахисті інтересів іншої особи як за дорученням останньої, так і без нього» [14, с. 209].

Р.В. Гринько наголошує на тому, що, якщо «способи самозахисту обирає сама особа, то такі засоби протидії не повинні бути заборонені законом та не суперечити моральним засадам суспільства» [15, с. 160–161]. Вчений пояснює це правило у такий спосіб: «по-перше, діє принцип «дозволено все, що не заборонено законом»; по-друге, такі засоби протидії не повинні бути аморальними, тобто не можуть суперечити етичним правилам, правилам поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість (ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі»)» [15, с. 160–161]. Різновидами способів самозахисту Р.В. Гринько називає заходи оперативного захисту, які застосовуються лише у договірних зобов'язаннях [15, с. 161].

Згідно із цивільним законодавством самозахист як форма захисту передбачає такі способи: крайня необхідність, необхідна оборона, притримання. Щодо цих способів у законодавстві передбачено спеціальні межі, за умов дотримання яких самозахист має правомірний характер.

Водночас для самозахисту особистих немайнових прав військовослужбовці можуть застосовувати й інші способи, які мають відповідати загальним умовам правомірності. Разом з тим вони мають бути визнані у законі та мають виключно недоговірну природу. Їх договірне закріплення унеможливорюється з таких причин: 1) об'єктом захисту є особисті немайнові права; 2) спеціальні суб'єкти самозахисту; 3) зміст права на самозахист визначений у законодавстві. Охарактеризуємо окремі способи самозахисту.

Одним із принципів організації і керівництва ЗСУ є єдиноначальність, що полягає, серед іншого, у «наданні командирів (начальників) права одноособово приймати рішення, віддавати накази», а також у «забезпеченні виконання зазначених рішень (наказів), виходячи із всебічної оцінки обстановки та керуючись вимогами законів і статутів ЗСУ» (ст. 28 Статуту ВСЗСУ) [16]. На підлеглого покладено обов'язок беззастережно виконувати накази начальника та ставитися до нього з повагою (ст. 30 Статуту ВСЗСУ) [16]. Подібне правило закріплено в Дисциплінарному статуті ЗСУ: «Право командира – віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого – їх виконувати сумлінно, точно та у встановлений строк, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження» (ст. 6) [17]. Відповідальність за наказ несе командир, який його віддав (ст. 6) [17].

Якщо військовослужбовець відкрито відмовляється виконати наказ начальника чи іншим чином умисно не виконує наказу, його притягують до кримінальної відповідальності згідно з статтями 402 і 403 КК України [18].

Винятком із цього правила поведінки є те, що командир (начальник) дає своєму підлеглому явно злочинний наказ, який той не зобов'язаний виконувати (ст. 30 Статуту ВСЗСУ) [16]. Згідно із ст. 60 Конституції України «ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази». Відповідно військовослужбовець не підлягає кримінальній відповідальності за відмову виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження (ч. 3 ст. 41 КК України) [18]. Однак від такої заміни слів правова природа зазначеної категорії не змінилася, тому обидва поняття можна використовувати як тотожні.

Однак, якщо військовослужбовець виконав явно кримінально протиправний наказ чи розпорядження, для нього настає юридична відповідальність (ч. 1 ст. 60 Конституції України) [2]. Згідно із ч. 4 ст. 41 КК України у цьому випадку військовослужбовець підлягає кримінальній відповідальності за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження на загальних підставах [96].

Отже, способом самозахисту особистих немайнових прав, на наш погляд, може бути відмова військовослужбовця від виконання явно кримінально протиправного наказу чи розпорядження. Особливість цього способу самозахисту полягає у тому, що він має форму бездіяльності.

На думку С.І. Дячука та Д.М. Навроцького, ознаки злочину має «наказ, який вимагає вчинити діяння, що передбачене кримінальним законом як злочин (формальний аспект) та яке посягає на цінності, що перебувають під кримінально-правовою охороною (матеріальний аспект)» [19, с. 5–7; 20, с. 79]. Це означає, що злочинний наказ завжди є незаконним, кримінально протиправним, оскільки має ознаки злочину.

Наступний приклад способу самозахисту пов'язаний із порушенням права військовослужбовця на недоторканність зовнішнього вигляду. Згідно із Законом України «Про Національну поліцію» для формування інформаційних ресурсів «поліція забезпечує збирання, накопичення мультимедійної інформації (фото, відео, звукозапис) та біометричних даних (дактилокартки, зразки ДНК)» (ст. 26) [21]. Наприклад, під час затримання особи, коли ще не пред'явлено звинувачення і не відомо, скоїла особа те чи інше діяння чи ні, її фотографують, знімають на інші матеріальні носії (відео). Ці зображення потрапляють до засобів масової інформації без відома самої особи, що також є порушенням її права на недоторканність зовнішнього вигляду. В цьому випадку єдиним способом захисту може бути тільки фізичне прикриття цієї особи від камер.

Вважаємо ефективним способом самозахисту у цьому випадку видалення своїх фотографій з мережі Інтернет, зокрема зі свого профілю. Проведений аналіз свідчить про певні проблеми у чинному законодавстві та правовій доктрині, які потребують вирішення.

Самозахист особистих немайнових прав є самостійною організаційно-правовою формою захисту, оскільки має низку ознак, які дозволяють його відмежувати від інших форм захисту цивільних прав.

Самозахист цивільних прав є правомірним діянням, спрямованим на захист суб'єктивного цивільного права від порушення або загрози його вчинення. Це діяння здійснюється шляхом самостійних односторонніх дій або бездіяльності правоволодільця, а також самостійних односторонніх дій третьої особи щодо захисту особистих немайнових прав зацікавленої особи, що здійснюються без доручення і згоди останньої. У певних випадках самозахист можливий шляхом колективних дій.

Самозахист є неюрисдикційною формою захисту особистих немайнових прав військовослужбовців, що означає вчинення військовослужбовцем односторонніх дій або бездіяльності, передбачених актами законодавства й спрямованих на захист належних йому особистих немайнових прав або прав іншої особи для відвернення загрози їх порушення, які залежать від об'єкта та змісту охоронюваного законом права, здійснення яких є правом, а в окремих випадках для військовослужбовців – обов'язком.

Спеціальними ознаками самозахисту за участю військовослужбовців є те, що: 1) він може мати форму бездіяльності; 2) способи самозахисту та умови їх застосування передбачено в законодавчих актах, зокрема у спеціальному військовому законодавстві; 3) застосування окремих способів самозахисту є обов'язком, а не правом військовослужбовців.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що захист особистих немайнових прав військовослужбовців повинен розглядатися не лише крізь призму традиційних судових механізмів, а й через ефективне використання неюрисдикційних форм. Встановлено, що захист цивільних прав військовослужбовців у неюрисдикційній формі можливий через: 1) переговори (ABC); 2) експертне встановлення обставин справи (ABC); 3) самозахист. Особливість цих способів полягає у гнучкості, швидкості та можливості індивідуалізованого застосування з урахуванням специфіки військової служби.

Аналіз чинного законодавства та практичних аспектів його реалізації свідчить про наявність прогалин, що вимагають подальшого наукового опрацювання та законодавчого вдосконалення. Зокрема, потребує уточнення правовий статус військовослужбовця у випадках відмови від виконання явно злочинних наказів, а також необхідно виробити уніфіковані підходи до застосування альтернативних способів вирішення спорів у військовому середовищі.

Узагальнено, що неюрисдикційні форми захисту не повинні сприйматися як другорядні щодо судових механізмів, адже у реальних умовах вони часто є єдиним дієвим способом реагування на порушення. Їх подальший розвиток сприятиме підвищенню правової захищеності військовослуж-

бовців, формуванню правової культури у військовому середовищі та зміцненню демократичних засад у секторі безпеки й оборони

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стратегія національної безпеки України, затв. Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.
4. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Впровадження способів альтернативного вирішення правових спорів (ADR – ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION). *Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація*. 2018. С. 165–169. URL: [http://www.univer.km.ua/statti/1.bondarenko-zelinska_n.l._vprovadzheniya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_pravovykh_sporiv_\(adr___alternative_dispute_resolution\).pdf](http://www.univer.km.ua/statti/1.bondarenko-zelinska_n.l._vprovadzheniya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_pravovykh_sporiv_(adr___alternative_dispute_resolution).pdf).
5. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Окремі аспекти альтернативного вирішення спорів при врегулюванні сімейних конфліктів. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 158–162.
6. Вступ до альтернативного вирішення спорів: навч. посіб. /Г.В. Анікіна, Ю.В. Білоусов, Н.Л. Бондаренко-Зелінська [та ін.]; під ред. У. Хелльманна, Н.Л. Бондаренко-Зелінської. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017.
7. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 13–18. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/3.pdf>.
8. Венедіктова І.В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: монографія. Харків: Нове Слово, 2011. С. 260.
9. Цивільне право України: підручник в 2-х за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. Книга перша. С. 832.
10. Цивільне право України: навч. посіб. Ю.В. Білоусов, В.А. Ватрас, С.Д. Гринько; за ред. Р.О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. С. 536.
11. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Вид-во Ліра-К, 2014. С. 628.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
13. Антонюк О.І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2004. С. 205.
14. Чепис О.І. До питання самозахисту цивільних прав та законних інтересів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 35. Частина II. Том 1. Суми, С. 208–212.
15. Гринько Р.В. Заходи оперативного впливу та способи самозахисту: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2014. Вип. 9–2. Т. 1. С. 159–162.
16. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затв. Законом України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 194. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/548-14/page>.
17. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>.
18. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
19. Дячук С.І. Юридична природа виконання наказу; кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. С. 17.
20. Навроцький Д.М. Поняття наказу (розпорядження) та його види в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія:Юриспруденція. 2014. № 9–2. Том 2. С. 77–80.
21. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n200>.